

Chuyển đổi cơ cấu lao động trong bối cảnh đại dịch Covid-19 ở Việt Nam

Nguyễn Đức Chiện*

Nhận ngày 10 tháng 2 năm 2022. Chấp nhận đăng ngày 23 tháng 6 năm 2022.

Tóm tắt: Đại dịch Covid-19, vấn đề thời sự của toàn thế giới, đang ảnh hưởng toàn diện đến cuộc sống của con người. Hai năm của bức tranh đại dịch Covid-19 cho thấy những mặt tiêu cực đối với lĩnh vực lao động, song nó cũng bao hàm cả chiều cạnh tích cực, cơ hội mới để tái cơ cấu nguồn nhân lực quốc gia thích ứng với bối cảnh chuyển đổi số. Dựa vào nguồn tài liệu thứ cấp, bài viết phân tích chỉ báo quy mô, số lượng lao động, thất nghiệp, rủi ro, bất lợi... trong một số ngành, địa phương, vùng miền, nhóm lao động yếu thế; bàn luận về hàm ý, kiến tạo chính sách nhằm khai thác triệt để cơ hội hướng đến tái cơ cấu lao động phù hợp trong và sau đại dịch Covid-19, vượt qua thách thức, giảm thiểu rủi ro, phục hồi hiệu quả nền kinh tế, đảm bảo việc làm ổn định cho các nhóm lao động, nhất là nhóm yếu thế trong xã hội, góp phần giữ vững an ninh trật tự, an toàn xã hội ở các địa phương.

Từ khóa: Động thái chuyển đổi, cơ cấu lao động, đại dịch Covid-19.

Phân loại ngành: Xã hội học

Abstract: Covid-19 pandemic, which is a global concern, is affecting all aspects of people's life. The scenario of Covid-19 in the last 2 years has shown the negative sides of the labor fields, but it also includes some positive perspectives, new opportunities to restructure national human resources for adapting the context of digital transformation. Based on the secondary documents, the paper analyzes indicators of the scale, number of workers, unemployment, risks, and disadvantage, etc. in a number of branches, localities, regions, disadvantaged groups of workers. It discusses the implications and policy recommendations to fully make use of the opportunity to aim for suitable labor restructuring during and after Covid-19, overcoming the challenges, reducing risks, effectively recovering the economy, ensuring stable jobs for groups of workers, especially the disadvantaged group in society, contribute to sustain local social securities.

Keywords: Transformation move, labor structure, Covid-19 pandemic.

Subject classification: Sociology

1. Đặt vấn đề

Hai năm qua là một khoảng thời gian đặc biệt đối với Việt Nam và các quốc gia trên toàn thế giới. Đại dịch Covid-19¹ đã tác động toàn diện đến mọi mặt hoạt động kinh tế, chính trị, xã hội, thể thao, văn hóa, nghệ thuật..., đặc biệt là bốn đợt dịch chính liên tiếp xảy ra ở các thành phố có nhiều khu công nghiệp như Vĩnh Phúc, Bắc Ninh, Bắc Giang, Bình Dương, Đồng Nai, Long An, và các thành phố lớn như Hà Nội, Đà Nẵng, thành phố Hồ Chí Minh, và cả các tỉnh thành có số lượng khu công nghiệp, mật độ dân số thấp như các tỉnh miền Tây Nam Bộ, khu vực Tây Nguyên, Nam Trung Bộ, Bắc Trung Bộ, đang làm xáo trộn cuộc sống người dân và tác động đến mọi mặt hoạt động của đời sống xã hội, đặc biệt là vấn đề việc làm của người lao động, các nhóm yếu thế.

* Viện Xã hội học, Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam.

Email: xhhchien@yahoo.com

¹ Đại dịch Covid -19 là đại dịch bệnh truyền nhiễm với tác nhân là virus SARS-CoV-2 và các biến thể của nó đang diễn ra trên phạm vi toàn cầu, khởi nguồn vào cuối tháng 12 năm 2019 với tâm dịch đầu tiên tại thành phố Vũ Hán thuộc miền Trung Trung Quốc. Ngày 11 tháng 3 năm 2020, Tổ chức Y tế Thế giới (WHO) ra tuyên bố gọi "Covid-19" là "Đại dịch toàn cầu".

Có thể nói, đại dịch Covid-19 xuất hiện và kéo dài gần hai năm và chưa đoán định ngày kết thúc, các tác động của đại dịch đang ảnh hưởng toàn diện đến hoạt động quản lý, tổ chức xã hội, sắp xếp việc làm, cuộc sống của mỗi người dân, cộng đồng, cơ quan, địa phương và cả quốc gia. Thực tiễn này đã được các nghiên cứu, báo cáo thống kê của các bộ ngành, tổ chức quốc tế đề cập đến (Nguyễn Hoàng, 2020; ILO, 2020; Tổng cục Thống kê, 2020). Đánh giá một cách toàn diện, bức tranh đại dịch Covid-19 thời gian qua đã làm thay đổi thể giới mang đến những tiêu cực và thách thức mới đối với lĩnh vực lao động - việc làm, song nó cũng tạo ra các khía cạnh tích cực và cơ hội mới đối với các quốc gia, địa phương trong việc tái cơ cấu nguồn nhân lực thích ứng với bối cảnh Cách mạng 4.0 và đại dịch Covid-19 đang còn diễn biến phức tạp. Thực tiễn trên tiếp tục đặt ra câu hỏi Đại dịch Covid-19 đã tác động như thế nào đến động thái chuyển đổi cơ cấu lao động giữa các ngành, địa phương, vùng miền ở Việt Nam trước và trong thời gian hai năm qua.

Dựa vào nguồn tài liệu thứ cấp, bài viết tập trung phân tích và đề cập đến một số khía cạnh nổi bật mà đại dịch Covid-19 đang tác động đến động thái chuyển đổi² cơ cấu lao động ở Việt Nam³. Nội hàm của khái niệm “cơ cấu lao động” phản ánh nhiều chỉ báo khác nhau; trong nội dung này, bài viết phân tích chỉ báo quy mô/ số lượng lao động thừa, thiếu, thất nghiệp, rui ro, bất lợi... trong một số ngành, địa phương, vùng miền, nhóm lao động yếu thế; đưa ra bàn luận về hàm ý, kiến tạo chính sách nhằm khai thác triệt để cơ hội hướng đến tái cơ cấu lao động phù hợp trong và sau đại dịch, vượt qua thách thức, giảm thiểu rủi ro, và phục hồi hiệu quả nền kinh tế, đảm bảo việc làm ổn định cho các nhóm lao động, nhất là nhóm yếu thế trong xã hội, góp phần giữ vững an ninh trật tự, an toàn xã hội ở các địa phương.

2. Những động thái mới của cơ cấu lao động trong thời gian Đại dịch Covid-19 ở Việt Nam

Đại dịch Covid-19 tác động toàn diện đến các ngành kinh tế, ảnh hưởng tiêu cực đến việc làm và cơ cấu lao động trong hầu hết các lĩnh vực như y tế, giáo dục, giao thông vận tải, hàng không, khách sạn, nhà hàng, dịch vụ du lịch, giải trí, dệt may, da giày, chế biến gỗ, nông nghiệp xuất khẩu, sản xuất, chế biến hàng tiêu dùng như bia, rượu, nước giải khát...

Trước đại dịch Covid-19, cơ cấu lao động ở Việt Nam theo tuổi cho thấy, có gần 88% dân số tham gia lực lượng lao động (có độ tuổi từ 25-59). Trong đó, tỷ trọng dân số tham gia lực lượng lao động cao nhất là nhóm tuổi 25-29: 14,3%, và nhóm tuổi 30-34: 14,2% (giảm nhẹ). Tỷ trọng tham gia lực lượng lao động thấp, dưới 10%, thuộc về nhóm tuổi 15-19, nhóm tuổi 20-24 và nhóm tuổi già (60 tuổi trở lên) (Tổng cục Thống kê, 2019). Tỷ lệ thất nghiệp từ 15 tuổi trở lên ở mức thấp: 2,05%. Ở khu vực nông thôn, tỷ lệ thất nghiệp thấp hơn gần 2 lần so với khu vực thành thị (1,64% và 2,93%). Đa số người thất nghiệp có độ tuổi từ 15-54 (chiếm 91,7% người thất nghiệp), trong đó, lao động trong độ tuổi từ 15-24 có tỷ lệ thất nghiệp cao nhất, chiếm 44,4% tổng số lao động thất nghiệp của cả nước (Tổng cục Thống kê, 2019). Các số liệu của Tổng cục Thống kê năm 2019 cũng cho thấy thông tin về thất nghiệp, thiếu việc làm và lao động phi chính thức. Cụ thể: Tỷ lệ thiếu việc làm của lao động trong độ tuổi lao động năm 2019 ước tính là 1,26% (ở khu vực nông thôn cao hơn 0,9 điểm phần trăm so với khu vực thành thị, tương ứng là 1,57% và 0,67%). Tỷ lệ lao động có việc làm phi chính thức của cả nước trong năm 2019 là 54,6%, giảm 1,6 điểm phần trăm so với năm 2018. Riêng tại khu vực nông thôn, tỷ lệ lao động có việc làm phi chính thức là 61,7%, cao hơn 15,4 điểm phần trăm so với tỷ lệ lao động có việc làm phi chính thức của khu vực thành thị (46,3%) (Tổng cục Thống kê, 2020a).

Quá trình đô thị hóa diễn ra mạnh mẽ trong những thập niên vừa qua đã tạo sức hút lao động từ nông thôn ra thành thị. Đây là nguyên nhân chủ yếu làm tăng nhanh lực lượng lao động thành thị, nơi có nhiều nhà máy, xí nghiệp phát triển công nghiệp và đa dạng hóa loại hình thương mại,

² Thuật ngữ “Động thái chuyển đổi” phản ánh một quá trình chuyển đổi đang diễn ra và sự chuyển đổi đó chưa hoàn toàn ổn định.

³ Thuật ngữ “cơ cấu lao động” phản ánh nhiều chỉ báo khác nhau, bài viết này quan tâm tập trung vào chỉ báo quy mô/ số lượng lao động thừa, thiếu, thất nghiệp, rui ro, bất lợi... trong một số ngành, địa phương, vùng miền trong bối cảnh đại dịch Covid-19.

dịch vụ; hoạt động khu vực kinh tế phi chính thức cũng diễn ra rất sôi động, tạo nhiều việc làm cho lực lượng lao động đến từ các vùng nông thôn. Từ năm 2010 đến nay, lực lượng lao động ở thành thị đã tăng trung bình 2,5%/năm trong khi con số tương ứng chỉ là 0,5% ở khu vực nông thôn (Ban Dự báo kinh tế vĩ mô - Bộ Kế hoạch và Đầu tư, 2020).

Lực lượng lao động làm công ăn lương trong các cơ quan hành chính, trong các ngành dịch vụ công như y tế, giáo dục, cũng tương đối ổn định.

Về cơ cấu lao động theo vùng miền, lực lượng lao động vẫn tập trung đông nhất ở khu vực Đồng bằng sông Hồng (chiếm trên 22%), tiếp đến là các khu vực Bắc Trung Bộ, Duyên hải miền Trung (trên 21%) và Đồng bằng sông Cửu Long. Đây là các khu vực có diện tích đất rộng, tập trung nhiều thành phố lớn, khu đô thị và nhiều khu công nghiệp, thuận lợi cho việc sản xuất kinh doanh, nên thu hút đông đảo lao động tập trung ở những khu vực này. Những khu vực chiếm tỷ lệ thấp là những khu vực có diện tích đất hẹp, nhiều đồi núi, ít khu đô thị và khu công nghiệp, nên không thu hút nhiều lao động đến đây (Công ty Trách nhiệm hữu hạn một thành viên Phát An Nan, 2021).

Có thể nói, bức tranh toàn cảnh cơ cấu lao động theo ngành, khu vực, và vùng miền ở Việt Nam trước thời điểm dịch (từ năm 2019 trở về trước) tương đối ổn định. Cơ cấu lao động - việc làm trong xã hội được phân bổ khá hợp lý theo ngành nghề, khu vực đô thị - nông thôn, vùng miền đất nước. Điều đáng quan tâm là tỷ lệ lao động mất việc làm, thất nghiệp ở mức rất thấp, gần như người dân ở mọi thành phần trong xã hội đều ít nhiều có việc làm, thu nhập để đảm bảo cuộc sống thường ngày. Các ngành nghề trong cơ quan nhà nước tập trung nhiều lao động trong các ngành công nghiệp, xây dựng, thương mại và dịch vụ; khu vực kinh tế phi chính thức cũng là nơi thu hút đông đảo lao động tham gia. Điều đáng quan tâm là các lực lượng lao động này tập trung chủ yếu ở thành phố lớn, nơi có nhiều khu công nghiệp, đô thị lớn và phát triển mạnh ngành thương mại, dịch vụ. Nhiều ngành nghề thuộc khu vực kinh tế phi chính thức được xem là nơi tạo ra nhiều việc làm nhất cho lực lượng lao động ít đòi hỏi trình độ chuyên môn kỹ thuật, tay nghề.

Kể từ khi dịch xuất hiện vào cuối năm 2019 đến nay, đặc biệt là qua bốn đợt dịch chính ở các thành phố lớn (Hà Nội, Đà Nẵng, Tp. Hồ Chí Minh và một số tỉnh như Bình Dương, Đồng Nai, Long An), Covid-19 đã tác động mạnh đến việc làm của lực lượng lao động của nhiều lĩnh vực trong xã hội. Đáng chú ý là Đại dịch Covid-19 đã dẫn đến một động thái mới trong cơ cấu lao động của một số ngành và địa phương, tạm gọi là hiện tượng “khủng hoảng nhân lực ngắn hạn” với tình trạng thừa, thiếu nhân lực trong một số ngành nghề. Đại dịch Covid-19 xuất hiện tại Việt Nam từ tháng 1 năm 2020 đã ảnh hưởng trực tiếp đến tình hình lao động và việc làm trong các ngành và tại tất cả các tỉnh, thành phố trực thuộc Trung ương. Trong đó, ảnh hưởng rõ rệt nhất vào quý II năm 2020, khi tình hình dịch Covid-19 diễn biến phức tạp, nhiều ca lây nhiễm trong cộng đồng xuất hiện và đặc biệt là việc áp dụng các quy định về giãn cách xã hội được thực hiện triệt để trong tháng 4 năm 2020. Tính đến tháng 9 năm 2020, cả nước có 31,8 triệu người từ 15 tuổi trở lên bị ảnh hưởng tiêu cực bởi dịch Covid-19, trong đó gồm người bị mất việc làm, người phải nghỉ giãn việc/nghỉ việc luân phiên, bị giảm giờ làm hay giảm thu nhập... Có tới 68,9% người lao động bị giảm thu nhập (ở mức nhẹ), số người bị giảm giờ làm/nghỉ giãn cách/nghỉ luân phiên chiếm tới 40% người tham gia lao động, và số người buộc phải tạm nghỉ hoặc tạm ngừng sản xuất kinh doanh chiếm tới 14% (Tổng cục Thống kê, 2020b).

Trong các khu vực kinh tế, ngành thương mại và dịch vụ phải hứng chịu nhiều tác động của Covid-19 đến việc làm của lực lượng lao động. Theo số liệu của Tổng cục Thống kê, dịch vụ là ngành chịu ảnh hưởng nặng nề nhất bởi đại dịch Covid-19 với 68,9% số lao động trong khu vực này bị ảnh hưởng (Tổng cục Thống kê, 2020b). Thực tế khi đại dịch Covid-19 mới bùng phát, nhiều quốc gia chọn giải pháp đóng cửa biên giới (lockdown) và nhiều địa phương thực hiện siết chặt quản lý với người đi/đến từ vùng dịch thì hàng không, du lịch bị thiệt hại nặng nhất. Do ít khách, nên ngành hàng không đã giảm số lượng lớn nhân viên (Trí Thành, 2021), nhất là vào thời điểm dịch bùng phát ở các thành phố lớn, nhiều lao động trong ngành này đã phải nghỉ việc dài ngày. Không ít người lao động trong ngành hàng không đã buộc phải bỏ việc để tìm công việc khác

ổn định hơn. Tình trạng này cũng xảy ra tương tự như ngành vận tải đường sắt, đường thủy, nhất là đường bộ có một nguồn nhân lực đông gồm những người lái xe khách đường dài liên tỉnh, xe buýt, xe công ty, taxi... đã phải tạm dừng công việc do dịch bệnh. Bên cạnh đó, việc đẩy mạnh ứng dụng công nghệ thông tin, tự động hóa trong một số dịch vụ phục vụ hành khách như mua vé, kiểm soát vé... (Trang tin Về phát triển Công nghiệp, công nghệ cao, 2021) nhằm giảm thiểu lây lan Covid-19 cũng làm giảm đáng kể nhân lực ở các bộ phận này. Động thái này dẫn đến tình trạng thiếu việc làm và thất nghiệp ngắn hạn của nhiều lao động trong các lĩnh vực vận tải. Đây cũng là một nhóm xã hội đòi hỏi phải có các gói an sinh hỗ trợ đảm bảo cuộc sống của họ và gia đình trong thời gian dịch bệnh và chuyển đổi việc làm mới.

Đại dịch Covid-19 cũng tác động mạnh đến lực lượng lao động làm việc tại các trung tâm thương mại, dịch vụ du lịch, khách sạn, nhà hàng, cơ sở vui chơi giải trí, massage... Đây là các cơ sở có đông lao động làm việc thường xuyên trước khi đại dịch bùng phát, nhưng đã bị mất việc làm, thất nghiệp dài hạn và chưa biết ngày quay trở lại nơi làm việc. Rất có thể sẽ diễn ra một cuộc “khủng hoảng thiếu nhân lực” trong các cơ sở này khi dịch bệnh được kiểm soát, lĩnh vực thương mại và dịch vụ hoạt động trở lại, bởi thực tế không ít lao động ở các ngành nghề này đã chuyển đổi tìm các công việc ngành nghề khác do không đủ kiên nhẫn chờ đợi dịch đi qua. Nếu xu hướng này xảy ra, sẽ đặt ra nhiều khó khăn và thách thức trong việc đảm bảo cơ cấu lao động, đáp ứng về số lượng cũng như trình độ tay nghề cho từng cơ sở thương mại và dịch vụ ở các địa phương, nhất là các thành phố lớn, khu công nghiệp, khu vực phát triển du lịch. Điều này đòi hỏi các nhà hoạch định chính sách, giới quản lý, doanh nghiệp phải chủ động đưa ra những biện pháp khắc phục. Cục Thuế Hà Nội cho biết, 2 tháng đầu năm đã có trên 9.000 hộ kinh doanh trên địa bàn phải giải thể, đóng cửa và tạm nghỉ kinh doanh. Trong đó có hơn 3.000 hộ kinh doanh phản ánh buộc phải tạm ngưng, bỏ kinh doanh do Covid-19 (L. Thanh, 2020). Tại thành phố Hồ Chí Minh, nguồn số liệu cũng phản ánh có hơn 6.500 doanh nghiệp giải thể, tạm ngưng hoạt động do ảnh hưởng dịch Covid-19 (Đình Lý, 2020).

Ngoài ra, lực lượng lao động làm việc trong các khu vực công nghiệp, xây dựng và khu vực nông, lâm nghiệp và thủy sản cũng bị ảnh hưởng với 66,4% và 27% (Tổng cục Thống kê, 2020b). Tương tự, lao động trong các ngành công nghiệp chế tạo, chế biến cũng bị ảnh hưởng lớn. Thực tế phản ánh những đợt dịch ở một số nhà máy thuộc khu công nghiệp ở Vĩnh Phúc, Bắc Ninh, Bắc Giang, Hà Nội, Đà Nẵng và gần đây là 19 tỉnh, thành phía nam đã dẫn đến giảm việc làm, giờ làm của nhiều lao động. Do thực hiện Chỉ thị 15, Chỉ thị 16 về giãn cách xã hội, không ít nhà máy, công ty phải thực hiện sản xuất theo phương thức “Ba tại chỗ”..., trong khi các điều kiện sản xuất và đời sống của người lao động không đảm bảo, dẫn đến tâm lý người lao động mệt mỏi, thậm chí có hiện tượng lao động bỏ việc, gây khó khăn thêm về nhân lực cho doanh nghiệp trong bối cảnh đại dịch Covid-19. Theo số liệu của Bộ Lao động - Thương binh và Xã hội, tỷ lệ tăng trưởng GDP trong quý 1/2020 chỉ là 3,82%, so với 6,82% trong quý 1/2019. Số lao động đang làm việc quý 1/2020 giảm hơn 680.000đ so với trong quý 4/2019. Tỷ lệ thất nghiệp không tăng cao, nhưng tỷ lệ thiếu việc làm đã tăng từ gần 590 nghìn (1,22%) lên hơn 970 nghìn (2,03%). Đó là chưa kể sự suy giảm về tổng số giờ làm việc cũng như năng suất lao động do đại dịch Covid-19 (Bộ Lao động - Thương binh và Xã hội & Tổng cục Thống kê, 2020). Theo dự báo, giảm việc làm tập trung ở một số ngành như: công nghiệp chế tạo, chế biến (86 nghìn lao động); vận tải kho bãi (142 nghìn);... Đến tháng 6/2020, tác động tiêu cực của Covid-19 đối với nền kinh tế đã khiến gần 5 triệu lao động Việt Nam mất việc làm, giãn, giảm giờ làm, giảm thu nhập (Hoàng Mạnh, 2020). Đáng quan tâm là, trong bối cảnh Covid-19 diễn biến phức tạp, nhóm lao động yếu thế như lao động di cư phải thuê nhà trọ, và nữ giới là nhóm chịu ảnh hưởng lớn. Theo số liệu của Tổ chức Lao động Quốc tế (ILO) trong quý III và quý IV năm 2020, những phụ nữ vẫn có việc làm thường phải làm việc nhiều giờ hơn so với mức bình thường. Lựa chọn này của họ có thể xuất phát từ nhu cầu phải bù đắp các thu nhập bị mất trong quý II. Ngoài việc tham gia các hoạt động kinh tế gia tăng, phụ nữ cũng dành gần 30 giờ mỗi tuần cho việc nhà. Những yếu tố này cho thấy đại dịch có thể đã khiến cho gánh nặng kép của phụ nữ càng nặng nề hơn so với trước khi khủng hoảng y tế xảy ra (ILO, 2020a).

Khu vực kinh tế phi chính thức (xe ôm, bán hàng rong, quán ăn, quán nước, bán vé số, dịch vụ sửa chữa, cơ khí...) cũng giải quyết nhiều việc làm cho đông đảo lực lượng lao động trong xã hội, nhất là nhóm yếu thế như phụ nữ, người di cư, người già, người khuyết tật. Tuy nhiên, dịch bệnh và việc thực hiện các chỉ thị 15 và 16 ở nhiều địa phương, nhất là các thành phố lớn, thành phố công nghiệp, đã ảnh hưởng đến việc làm hàng ngày của lực lượng lao động làm việc trong khu vực kinh tế phi chính thức. Nhiều cửa hàng, hộ gia đình kinh doanh cá thể các mặt hàng không thiết yếu cũng phải dừng hoạt động để phòng, tránh dịch lây lan. Theo số liệu của Bộ Lao động - Thương binh và Xã hội, tỷ lệ thất nghiệp không tăng cao, nhưng số lao động thiếu việc làm đã tăng từ gần 590 nghìn (1,22%) lên hơn 970 nghìn (2,03%) do đại dịch Covid-19 (Bộ Lao động - Thương binh và Xã hội & Tổng cục Thống kê, 2020). Dự báo: giảm việc làm sẽ tiếp tục tập trung ở một số ngành, trong đó có nhiều việc làm thuộc khu vực kinh tế phi chính thức (Hoàng Mạnh, 2020).

Điều đáng quan tâm là đại dịch Covid-19 không chỉ làm trầm trọng thêm sự bất bình đẳng hiện hữu trên thị trường lao động, mà nó còn tạo ra những bất bình đẳng mới theo tuổi, giới và tay nghề. Theo số liệu của Tổ chức Lao động Quốc tế, phụ nữ phải đối mặt với tình trạng giảm số giờ làm đặc biệt nghiêm trọng trong quý II năm 2020. Họ rời thị trường lao động với tỷ trọng lớn hơn so với nam giới. Phụ nữ trẻ và lớn tuổi, thường là những người phải làm những công việc thiếu ổn định. Chênh lệch giới cũng xuất hiện trong tỷ lệ thất nghiệp (ILO, 2020a).

Có thể nói, những chuyên viên theo hướng tiêu cực do đại dịch Covid-19 đã nhanh chóng tác động đến thị trường lao động, việc làm, đặc biệt là rất nhiều người lao động làm việc tại khu vực kinh tế phi chính thức, như xe ôm, bán hàng rong, bán vé số, bán báo, đánh giày, lao động giúp việc... ở thành phố nhanh chóng bị mất việc làm. Cho đến nay, qua bốn đợt dịch chính, đã khiến một số lượng lớn lao động trong khu vực này, trong đó có cả sinh viên, phải di cư ngược trở lại vùng nông thôn. Nhóm lao động nữ, tuổi cao, ít kỹ năng chuyển đổi tìm kiếm việc làm sẽ là nhóm chịu nhiều rủi ro, thách thức mới.

Lực lượng lao động làm công ăn lương trong khu vực hành chính, sự nghiệp (công an, quân đội, giáo dục, y tế...) cũng chịu nhiều tác động. Chẳng hạn, Đại dịch Covid-19 tác động đến toàn bộ hệ thống y tế, trong đó có nhân lực. Khi vi rút SARS-Cov-2 xuất hiện đã khiến cho ngành y tế và toàn xã hội mất nhiều thời gian, kinh phí và nguồn lực cho việc phòng tránh, kiểm soát, truy vết, cách ly, dập dịch, phun thuốc khử trùng nhiều khu vực rộng lớn trong nhiều ngày tháng, nhất là ở nơi thuộc vùng dịch và vùng nguy cơ nhiễm dịch. Thực tế này làm cho ngành y tế và chăm sóc sức khỏe bị thiếu hụt trầm trọng nhân lực tuyến đầu trong phòng chống dịch tại vùng dịch diễn biến phức tạp. Trước thực tế này, Chính phủ đã kêu gọi đội ngũ bác sĩ, y tá và nhân viên ở các bệnh viện trung ương và các địa phương trên toàn quốc, sự tham gia chi viện chống dịch cho các tỉnh có dịch diễn biến phức tạp (Báo Thanh Hóa điện tử, 2021). Nhiều trường cao đẳng, đại học y dược trên cả nước như Cao đẳng Y tế Hải Dương, Đại học Y Hà Nội, Học viện Quân y,... hưởng ứng phong trào chống dịch, đã huy động nhiều khóa sinh viên lên đường đến vùng dịch. Khi thành phố Hồ Chí Minh trở thành tâm dịch lớn nhất cả nước, đã có 17.000 cán bộ, nhân viên y tế được tăng cường cho thành phố và các tỉnh phía nam.

Tình trạng khủng hoảng nhân lực trong ngành y tế cũng diễn ra ngay tại các bệnh viện có ca nhiễm Covid-19, do môi trường có nguy cơ nhiễm bệnh cao, làm việc trực tiếp với bệnh nhân mắc Covid-19, các khu vực cách ly tập trung... Chẳng hạn, Bệnh viện Bạch Mai (Hà Nội), Bệnh viện Đa khoa (Đà Nẵng) trở thành ổ dịch, đã tạm thời dừng tiếp nhận bệnh nhân, do bị cách ly, phong tỏa, các chức năng khám chữa bệnh khác gần như tê liệt. Một số địa phương có dịch như Hà Nội đã từng phải yêu cầu tạm dừng hoạt động khám chữa bệnh ngoài công lập để đảm bảo ngăn chặn nguồn lây Covid-19 (Nguyễn Liên, 2020). Theo Bộ Lao động - Thương binh và Xã hội, trong quý 1/2020, việc làm tăng ở một số ngành như y tế (tăng thêm 90 nghìn lao động) (Hương Loan, 2020).

Trong bối cảnh dịch bệnh Covid-19, Chính phủ và Bộ Y tế đã chú trọng hơn việc đẩy mạnh ứng dụng công nghệ thông tin và công nghệ cao trong tổ chức và hoạt động của ngành y tế, thúc đẩy các bệnh viện tổ chức lại mô hình khám chữa bệnh của bệnh viện theo hướng hiện đại, hiệu quả hơn, biến nguy thành cơ. Nhiều bệnh viện và cơ sở chăm sóc sức khỏe ứng dụng công nghệ thông tin vào các hoạt động chăm sóc sức khỏe, như Telehealth (khám chữa bệnh từ xa, thậm chí xuyên quốc gia). Yêu cầu đảm bảo an toàn trong mùa dịch, tiết kiệm tiền và thời gian, cơ hội được bác sĩ giỏi chẩn đoán... là những yếu tố khiến cho nhu cầu khám chữa bệnh trực tuyến tăng vọt (An Yên, 2020). Đây được xem là tác động tích cực của dịch Covid-19 đối với lĩnh vực y tế và chăm sóc sức khỏe, đặc biệt là việc tận dụng công nghệ hỗ trợ sẽ góp phần tái cấu trúc cơ cấu lực lượng lao động trong lĩnh vực y tế và chăm sóc sức khỏe trình độ công nghệ cao, nâng cao năng lực khám chữa bệnh thời 4.0. Việc tăng cường ứng dụng công nghệ trong khám chữa bệnh của các bệnh viện không chỉ giảm thời gian chờ, tăng giao dịch không dùng tiền mặt, giao dịch không tiếp xúc trực tiếp, hạn chế dùng giấy tờ, mà còn giảm đáng kể số lượng nhân viên phục vụ hành chính tại các cơ sở y tế; tăng cường quản lý và sử dụng các nguồn lực online trong cung cấp dịch vụ y tế và chăm sóc sức khỏe.

Đại dịch Covid-19 kéo dài và lan rộng ở nhiều quốc gia cũng ảnh hưởng không nhỏ đến các nhóm lao động Việt Nam đang làm việc ở nước ngoài. Theo các nguồn số liệu, có nhiều lao động Việt Nam đang làm việc ở Nhật Bản, Thái Lan, Campuchia... và nhiều quốc gia khác, việc làm thêm bị cắt giảm, tiền tiết kiệm chỉ đủ cầm cự thêm một vài tháng và tìm cách trở về Việt Nam (Nguyễn Đức Chiện và cộng sự, 2021). Thực tế này có thể gia tăng thêm lực lượng lao động thất nghiệp và đẩy thêm áp lực thừa nhân lực trong cơ cấu lao động ở Việt Nam trong và sau đại dịch Covid-19.

Có thể nói thêm là toàn cảnh bức tranh về lao động của Việt Nam đã có nhiều biến động theo chiều hướng cả tiêu cực lẫn tích cực kể từ khi Covid-19 xuất hiện. Dịch bệnh đã tạo cơ hội cho nhiều ngành nghề điều chỉnh và ngành nghề mới phát triển, tái cơ cấu lực lượng lao động thích ứng với bối cảnh dịch bệnh và công nghệ số. Theo Bộ Lao động - Thương binh và Xã hội, trong quý 1/2020, việc làm tăng ở một số ngành như công nghệ truyền thông (35 nghìn lao động), tài chính ngân hàng và bảo hiểm (tăng thêm 33 nghìn lao động). Dịch bệnh Covid-19 cùng với xu hướng chuyển đổi công nghệ số cũng tác động mạnh đến cơ cấu việc làm trong lĩnh vực truyền thông. Công nghệ thông tin (ứng dụng robot và trí tuệ nhân tạo AI) là phương tiện quan trọng có thể thay thế, bù đắp cho những loại hình giao tiếp xã hội gần hay trực tiếp bị hạn chế trong thời kỳ Covid-19. Hoạt động kinh doanh bán hàng online cùng với các dịch vụ thanh toán điện tử cũng gia tăng mạnh so với trước khi có dịch và đang làm thay đổi cơ cấu lao động của ngành này. Theo khảo sát của Nielsen, Covid-19 làm thay đổi xu hướng tiêu dùng. Do tính chất lây nhiễm cao của vi rút SARS-Cov-2 và tính tiện lợi từ việc giao-đặt hàng online, các dịch vụ mua bán hàng hóa không tiếp xúc gia tăng mạnh, môi trường mua sắm online bùng nổ, số người tiêu dùng mua sắm online tăng lên 25% (Hương Loan, 2020; Hà Anh, 2020).

3. Bàn luận và hàm ý chính sách

Rõ ràng là đại dịch Covid-19 góp phần chuyển dịch cơ cấu lao động giữa các ngành nghề trong xã hội phù hợp với bối cảnh mới. Tuy nhiên, khả năng tìm kiếm và tiếp cận việc làm mới khá khác biệt, không chỉ giữa các quốc gia mà cả giữa các địa bàn và nhóm xã hội. Các nhóm trẻ tuổi, thành thạo kỹ năng công nghệ số sẽ dễ dàng tiếp cận nghề mới, được hưởng những lợi ích của công nghệ số, trong khi nhóm lao động tuổi cao, học vấn thấp, ít kỹ năng công nghệ số sẽ gặp nhiều bất lợi, khó khăn trong chuyển đổi việc làm thích ứng với bối cảnh mới. Xu hướng phổ cập hóa công nghệ số trong các hoạt động của đời sống xã hội thời kỳ Covid-19 cũng có thể dẫn đến thay đổi cơ cấu

lao động, việc làm trong xã hội. Một số ngành nghề sẽ cắt giảm nhân công, tuyển dụng nhân lực có kỹ năng sử dụng công nghệ cao. Thực tế này có thể dẫn đến gia tăng lao động thất nghiệp trong xã hội và nảy sinh nhiều hệ lụy liên quan đến an ninh trật tự xã hội.

Đại dịch Covid-19 đã tác động toàn diện đến mọi mặt của đời sống xã hội, trong đó có cơ cấu lao động việc làm trong xã hội. Đáng quan tâm là Đại dịch Covid-19 đang tác động rất lớn đến động thái chuyển đổi cơ cấu lao động của các ngành nghề khác nhau trong xã hội. Thực tế từ khi Covid-19 xuất hiện ở Việt Nam, có những ngành nghề chịu ảnh hưởng nghiêm trọng, như ngành y tế với hiện tượng thiếu nhân lực ở những nơi dịch bệnh diễn biến phức tạp. Tàn suất làm việc của bác sĩ, điều dưỡng gấp nhiều lần bình thường với nguy cơ lây nhiễm bệnh, nhưng thu nhập của họ lại đang giảm mạnh, nhất là ở những bệnh viện tự chủ về tài chính. Một số lượng lớn nhân lực từ các địa phương được điều động đến vùng dịch trong thời gian ngắn. Lao động làm việc trong lĩnh vực công nghiệp, xây dựng, chế tạo đang chịu nhiều tác động do dịch lây lan phải thực hiện giãn cách xã hội hoặc thay đổi phương thức sản xuất (“ba tại chỗ”) nhằm đối phó với dịch bệnh. Điều này có thể dẫn đến tâm lý mệt mỏi của lao động, bỏ việc, hoặc doanh nghiệp dừng hoạt động, khiến nhiều lao động mất việc làm, thất nghiệp gia tăng. Lao động làm việc trong lĩnh vực thương mại và dịch vụ, du lịch... cũng chịu nhiều ảnh hưởng. Do tạm dừng hoạt động, nên hầu hết nhân lực tham gia lĩnh vực này tạm nghỉ việc, thất nghiệp nhiều tháng, hoặc bỏ việc để tìm công việc mới. Thực tế này dẫn đến cơ cấu lao động nhóm lĩnh vực này sụt giảm và biến động lớn. Việc làm trong khu vực kinh tế phi chính thức cũng đang chịu nhiều tác động do đại dịch Covid-19. Thực hiện giãn cách kéo dài theo các chỉ thị 15 và 16, nhất là ở các thành phố lớn và các địa phương có nhiều khu công nghiệp, đã khiến lực lượng lao động nhóm này mất việc làm, không ít lao động đã bỏ nơi làm việc, rời thành phố để trở về quê. Điển hình là đợt bùng phát dịch lần thứ tư kéo dài nhiều tháng, thành phố Hồ Chí Minh và các tỉnh phía nam đã chứng kiến một nguồn nhân lực lớn rời thành phố trước ngày thực hiện giãn cách xã hội, gây ra mối quan ngại cho công tác phòng chống dịch, đối mặt với nguy cơ bị đứt gãy chuỗi sản xuất, và bảo đảm nguồn nhân lực sau đợt giãn cách. Lực lượng lao động làm việc ở nước ngoài cũng đang tìm về nước do diễn biến dịch phức tạp. Điều này sẽ làm gia tăng thêm nhân lực tham gia vào thị trường lao động trong nước, hoặc họ có thể rơi vào nhóm lao động thất nghiệp.

Bên cạnh những tác động tiêu cực, đại dịch Covid-19 cũng tạo cơ hội mới cho lực lượng lao động tham gia tiếp cận thị trường việc làm. Những ngành nghề đẩy mạnh ứng dụng công nghệ thông tin, công nghệ số hóa đang tạo nhiều việc làm cho người lao động. Nhưng với không ít ngành nghề, việc triển khai ứng dụng công nghệ thông tin, công nghệ số như y tế, giáo dục, thương mại, dịch vụ... sẽ trở nên bất lợi đối với lực lượng lao động thuộc nhóm yếu thế.

Có thể khẳng định là đại dịch Covid-19 đang tạo một sự chuyển động lớn về cơ cấu lao động trong các ngành, khu vực, địa phương, vùng miền ở nước ta. Có thể xem đây là một tiền lệ chưa từng xảy ra đối với xã hội. Sự dịch chuyển lao động trong bối cảnh hiện nay bao hàm cả khía cạnh tích cực và tiêu cực liên quan đến cơ cấu lao động các ngành, khu vực, địa phương, vùng miền. Vấn đề đặt ra là trước viễn cảnh dịch bệnh còn diễn biến phức tạp, giới nghiên cứu và cơ quan hữu quan cần đưa ra nhận định, dự báo chính xác về động thái dịch chuyển của lực lượng lao động ở tất cả các lĩnh vực của xã hội, để từ đó có những kịch bản và liệu pháp thích hợp, nhằm tránh rơi vào trạng thái khủng hoảng thị trường lao động, doanh nghiệp thiếu nhân lực, trong khi người lao động không có, hoặc không đảm bảo được công việc. Thực tế này khó đảm bảo thực hiện mục tiêu kép vừa phòng chống dịch, vừa phát triển kinh tế được Đảng và Chính phủ đề ra. Do vậy, kịch bản đảm bảo phòng chống dịch tốt, doanh nghiệp duy trì ổn định sản xuất, người dân duy trì và khắc phục hoạt động đời sống bình thường trong và sau đại dịch Covid-19. Đặc biệt, cần quan tâm và chú ý đến những nhóm lao động bị nhiều tác động, rủi ro trong bối cảnh dịch bệnh. Bên cạnh việc thực hiện các gói hỗ trợ an sinh xã hội, cần có những kịch bản và định hướng việc làm phù hợp cho nhóm lao động này thích ứng và hòa nhập...

4. Kết luận

Dịch bệnh Covid-19 trên thế giới cũng như ở Việt Nam đã ảnh hưởng rất lớn đến cơ cấu lao động việc làm và an sinh xã hội ở các địa phương trong và sau đại dịch Covid-19. Không nhanh chóng thiết kế chính sách để đảm bảo được cơ cấu lao động việc làm ở các lĩnh vực một cách ổn định, nhất là việc làm của nhóm yếu thế, nhóm dễ bị tổn thương, nhóm thanh niên, nhóm lao động ở đô thị, cũng như lực lượng lao động ở thành phố trở về nông thôn; đồng thời thực hiện thiếu kịp thời các hoạt động an sinh xã hội, ... có thể dẫn đến những hệ lụy xã hội nghiêm trọng, khác biệt cơ hội tiếp cận dịch vụ xã hội, bất bình đẳng gia tăng hơn giữa các nhóm xã hội, khủng hoảng thừa, thiếu nhân lực trong các ngành nghề, khu vực, vùng có nhu cầu cao về lao động khi hoạt động kinh tế xã hội hoạt động trở lại; đồng thời có thể nảy sinh nhiều vấn nạn xã hội, tội phạm như trộm cắp, giết người, bạo lực, ma túy, mại dâm gia tăng gây mất an ninh trật tự, an toàn trong xã hội ở nông thôn và đô thị.

Tài liệu tham khảo

- An Yên. (22/4/2020). Khám chữa bệnh từ xa - phao cứu sinh trong đại dịch COVID-19. *Vietnamnet*. <https://vietnamnet.vn/vn/suc-khoe/dai-dich-COVID-19-lam-bung-no-dich-vu-kham-chua-benh-tu-xa-634680.html>
- Ban Dự báo kinh tế vĩ mô - Bộ Kế hoạch và Đầu tư. (2020). Một vài đặc điểm của thị trường lao động Việt Nam. <http://ncif.gov.vn/Pages/NewsDetail.aspx?newid=22378>
- Báo Thanh hóa Điện tử. (29/8/2021). Thanh Hoá chỉ viện thêm 59 cán bộ y tế cho Tp. Hồ Chí Minh chống dịch COVID-19. <https://thanhhoa.gov.vn/portal/Pages/2021-8-29/Thanh-Hoa-chi-vien-them-59-can-bo-y-te-cho-TP-Ho-Cysb7fc.aspx>
- Bộ Lao động - Thương binh và Xã hội & Tổng cục Thống kê. (2020). Bản tin cập nhật thị trường lao động Việt Nam quý I/2020. <http://molisa.gov.vn/Upload/ThiTruong/LMU-So25-Q12020-Final.pdf>
- Công ty Trách nhiệm hữu hạn một thành viên Phát An Nan. (2021). Thực trạng lực lượng lao động Việt Nam và một số vấn đề đặt ra. *Lao động phổ thông*. <https://laodongphothong.vn/thuc-trang-luc-luong-lao-dong-viet-nam-va-mot-so-van-de-dat-ra>
- Đặng Hiếu. (23/10/2021). COVID-19 ảnh hưởng sâu sắc đến đời sống người lao động. *Báo điện tử Đảng Cộng sản Việt Nam*. <https://dangcongsan.vn/kinh-te/COVID-19-anh-huong-sau-sac-den-doi-song-nguoi-lao-dong-594893.html>
- Đình Lý. (15/4/2020). Thành phố Hồ Chí Minh: Hơn 6.500 doanh nghiệp giải thể, tạm ngưng hoạt động do ảnh hưởng dịch COVID-19. *Trang Thông tin điện tử Đảng bộ Thành phố Hồ Chí Minh*. <https://hcmcpv.org.vn/tin-tuc/tpHCM-hon-6-500-doanh-nghiep-giai-the-tam-ngung-hoat-dong-do-anh-huong-dich-COVID-19-1491864166>
- Hà Anh. (26/03/2020). “Bùng nổ” mua sắm online. *Nhân dân*. <https://nhandan.com.vn/nhan-dinh/bung-no-mua-sam-online-453229>
- Hoàng Mạnh. (10/6/2020). Giảm tác động của COVID-19 lên các nhóm dễ bị tổn thương tại Việt Nam. *Dân trí*. <https://dantri.com.vn/viec-lam/giam-tac-dong-cua-COVID-19-len-cac-nhom-de-bi-ton-thuong-tai-viet-nam-20200610160144420.htm>
- Hương Loan. (02/11/2020). Bùng nổ mua sắm online thời COVID-19. *VnEconomy*. <https://vneconomy.vn/bung-no-mua-sam-online-thoi-COVID-19-20201102124838357.htm>
- ILO. (2020). Báo cáo nhanh COVID-19 và việc làm: Tác động và ứng phó. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-hanoi/documents/briefingnote/wcms_740946.pdf
- ILO. (2020a). Điều tra lao động việc làm của Việt Nam và ước lượng trên mô hình của ILO. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilohanoi/documents/publication/wcms_774433.pdf
- L. Thanh. (13/3/2020). Hà Nội: hơn 3.000 hộ kinh doanh phải đóng cửa do COVID-19. *Tuổi trẻ online*. <https://tuoitre.vn/ha-noi-hon-3-000-ho-kinh-doanh-phai-dong-cua-do-COVID-19-20200313090354986.htm>

Nguyễn Đức Chiện và cộng sự. (2021). Cuộc sống của du học sinh Việt Nam ở Nhật Bản trong bối cảnh Đại dịch COVID-19 lan rộng ra cộng đồng. *Nghiên cứu Con người*. Số 4.

Nguyễn Hoàng. (10/7/2020). Đại dịch COVID-19 ảnh hưởng tiêu cực đến tình hình lao động, việc làm. *Báo điện tử Chính phủ*. <http://baochinhphu.vn/Utilities/PrintView.aspx?distributionid=400408>

Nguyễn Liên. (2020). Hà Nội tạm dừng hoạt động khám chữa bệnh ngoài công lập. *Vietnamnet*. <https://vietnamnet.vn/vn/suc-khoe/ha-noi-tam-dung-hoat-dong-kham-choa-benh-ngoai-cong-lap-630451.html>

Trí Thành. (14/7/2021). Hàng không cần lượng nhân lực lớn hậu COVID-19. *Tuổi trẻ online*. <https://tuoitre.vn/hang-khong-can-luong-nhan-luc-lon>

Tổng cục Thống kê. (19/12/2019). Thông cáo báo chí Kết quả Tổng điều tra Dân số và Nhà ở năm 2019. <https://www.gso.gov.vn/su-kien/2019/12/thong-cao-bao-chi-ket-qua-tong-dieu-tra-dan-so-va-nha-o-nam-2019/>

Tổng cục Thống kê. (6/10/2020). Thông cáo báo chí tình hình lao động việc làm quý III và 9 tháng năm 2020. <https://www.gso.gov.vn/du-lieu-va-so-lieu-thong-ke/2020/10/thong-cao-bao-chi-tinh-hinh-lao-dong-viec-lam-quy-iii-va-9-thang-nam-2020/>

Tổng cục Thống kê. (11/3/2020a). Tình hình lao động việc làm năm 2019. <http://consosukien.vn/tinh-hinh-lao-dong-viec-lam-nam-2019.htm>

Tổng cục Thống kê. (2020b). Báo cáo Lao động việc làm. <https://www.gso.gov.vn/wp-content/uploads/2020/08/BC-LDVL>

Trang tin về phát triển công nghiệp, công nghệ cao. (2021). <https://congnghepcongnghecao.com.vn/tin-tuc/day-m>